

✚ KRISTÓ GYULA

A DAI 38. fejezetének forrásáról

Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár (913–959) *De administrando imperio* címen (rövidítve DAI alakban) idézni szokott görög nyelvű munkája¹ a magyar őstörténet utolsó szakaszának felbecsülhetetlen értékű forrása. Nagyjából olyan szerepet tölt be, mint a latin nyelvű 14. századi krónikakompozíció a 11–12. századi magyar történelem kutatásában. Akár egyik, akár másik bármily okból hiányozna, azaz nem készült volna el, vagy nem maradt volna ránk, ez pótolhatatlan veszteséget jelentene a kutatásban, igen kiterjedt fehér foltokat hagyva maga után.

Különös fontossága van a DAI 38. fejezetének,² amely szinte teljes egészében a magyar nép eredetéről és honfoglalás előtti történetéről szól, de néhány kitétel erejéig egészen a mű keletkezésének idejéig, a 10. század közepéig terjedő időre vonatkozóan is tartalmaz utalásokat. A 38. fejezet utolsó, 'Oti'-val bevezetett mondata, a besenyő szálláshely folyók szerinti körülírása tartalmi szempontból nem tartozik a fejezet szövegtestéhez. (A szöveg fejezetekre oszlása különben is későbbi fejlemény.) Az utolsó mondatától megfosztott 38. fejezet kerek egész, tematikailag homogén, kizárólag a magyarok múltját kíséri nyomon a 9. század végéig, azaz a jelenre, a 950 körüli évekre vonatkozó utalásoktól eltekintve sok évtizeddel a mű keletkezése előtti időköt tárgyal.

Egészen a közelmúltig nagyjából közmegegyezés alakult ki a tekintetben, hogy e fejezet forrása szóbeli magyar információ, méghozzá a DAI írásához közeli időpontban Konstantinápolyban megfordult két magyar főember, Bulcsú és Termacsu tájékoztatása.³ Ebben a kérdésben kezdeményezett perújrafelvételt a közelmúltban Kapitánffy István. Élete utolsó éveiben két rövid tanulmányt szentelt e kérdésnek. Az egyikben azon a nyomvonalon indult el, hogy a 38. fejezet, ez a legkevésbé praktikus, minden bizánci vonatkozás nélküli szöveg miért került be mégis a DAI-ba, hiszen 952 körül, amikor a DAI elkészült, a 38. fejezet minden megállapítása „idejétmúlt, legfőljebb régiségtani érdekességgel bíró anyag volt, és

¹ Lásd Harmatta János: Konstantinos Porphyrogenetos magyar vonatkozású művei. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk. Kovács László–Veszprémy László. A honfoglalásról sok szemmel. II. Budapest 1996. 105–111.

² Kritikai kiadása és magyar fordítása: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Összegyűjt., ford., bev., jegyz. Moravcsik Gyula. Budapest 1984. 42–45.

³ Moravcsik Gyula: Bizánc és a magyarság. Budapest 1953. (reprint: 2003.) 47.; Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára. Budapest 1959. 157.

az egykorú hatalmi helyzet vagy a birodalmi külpolitika tekintetében semmi aktualitással nem rendelkezett”. De – füzte tovább okfejtését Kapitánffy – az, ami „950 táján minden aktualitását elvesztett anyag lehetett, mintegy 100–200 évvel korábban a birodalom számára elsőrendűen fontos információ volt... Ezek a fontos adatok valamiképpen írásba is foglaltattak, s az udvari irattárban fennmaradtak, s így kerültek azután VII. Konstantinnak a birodalom kormányzásáról szóló művébe”, méghozzá akként, hogy a 10. század közepén az „összegyűlt anyagot a császár vagy egy szerkesztő rendezte, felületesen 'modernizálta' azzal, hogy a saját korára utaló megjegyzéseket szúrta bele”. Ez azonban alapvetően nem változtat azon, hogy a „38. fejezet – zárta okfejtését Kapitánffy –, ha következtetésem helyes, az ott elbeszélte eseményekkel egykorú feljegyzésen alapul”.⁴

Másik írásában Kapitánffy lényegében megismételte itt ismertetett álláspontját, azt, hogy a 38. fejezet adatai „9. századi, nagyjából kortárs bizánci feljegyzések (követjelentések) bedolgozásának eredményei”, vagyis hogy „a magyarok 9. századi történetére vonatkozó tudósítások egykori bizánci följegyzésekre mennek vissza”, és ez „még inkább növeli forrásértéküket”. Ugyanakkor itt két ponton már épített is saját feltevésére. Egyrészt felvetette: „a 9. századi iratok hatásának tulajdonítható, hogy a magyarokat az iratban következetesen a türk népnév jelöli. Nem valószínű ugyanis, hogy a 10. század közepén a magyarok önmaguk megnevezésére ezt használták volna”. Még ennél is fontosabb az a sejtetése, hogy a magyar törzsnevek is e „korai, 9. századi híradások köré tartoznak”, hiszen valószínű, hogy 895-ben a besenyő támadás a törzsi szervezetet szétfeláldta, és „az új hazában már nem került sor újjászervezésre”.⁵ (Csak zárójelben jegyzem meg: Kapitánffy ez utóbbi nézetei nem állják ki a tények próbáját. A magyarok magukat sem a 9., sem a 10. században nem nevezték türköknek. Ami pedig a törzsneveket és törzseket illeti, a DAI a 40. fejezetben jelen időben szolt a magyar törzsekről és azok szembehelyezkedéséről a nomádállami centrummal.)

Kapitánffy írásai a honfoglalás 1100. évfordulójának szentelt mil레centenáris ünnepekre 1996. évi lezárulta után jelentek meg, ezért az indokoltnál kisebb figyelemben részesültek. Mindenesetre Bóna István akként reflektált Kapitánffy feltevéseire, hogy a „tragikus hirtelenséggel elhunyt” szerzőnek „nem volt módja... új téziseit bizonyítani. Ezek a jövőben kutatásban tüskéként fognak maradni, sőt egyre mélyebbre fognak befürödni”.⁶ A sors úgy hozta, hogy immár Bóna sincs az élők sorában. A tüskét azonban, amely elhelyeztetett, a kutatásnak

⁴ Kapitánffy István: Konstantinos magyarokra vonatkozó tudósításainak forrásai. Antik Tanulmányok 43 (1999) 283–285. = In: Kapitánffy István: Hungaro-Byzantina. Bizánc és a görögség középkori magyar forrásokban. Budapest 2003. 139–144.

⁵ Kapitánffy István: Biborbanszületett Konstantin császár a magyarokról. In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. Szerk. Rokay Péter. Újvidék 1997. 38–43.

⁶ Bóna István: A magyarok és Európa a 9–10. században. História Könyvtár. Monográfiák. 12. Budapest 2000. 15.

kezelnie kell. A jelen dolgozat arra vállalkozik, hogy véleményt alkosson Kapitánffy István vázolt feltevésével kapcsolatban, és a tüskét helyzetében megerősítse vagy eltávolítsa. Magam úgy vélem: egy sor szempont szól amellett, hogy Kapitánffy feltevését el kell utasítanunk, azaz a tüskét ki kell húznunk. Érveim a következők.

1. Kapitánffy nem gondolta végig feltételezését sem az időrend vonatkozásában, sem a bizánci kapcsolódási pontok terén. Amiről a 38. fejezet érdemben – és nem pusztán utalás formájában – szól, az 895-tel zárul, és bizonytalan időben, a levediai haza megszerzésével kezdődik. Bármikorra tegyük is ezt, mindenképpen jó néhány évtizeddel 895 elé kell helyeznünk. Ily módon a 38. fejezet által átfogott időhatár mintegy két emberöltő, azaz 60 esztendő. Hasonló intervallumra gondolhatott Kapitánffy is, amikor 950-hez képest 100–120 évvel korábbi fontos információról szólt. Ennek keltéül a 830-as–850-es évek adódnak. Ennek záró pontjáról is azonban még további 40 esztendő a honfoglalás, amivel a 38. fejezet zárul. Aligha lehet tehát szó e 60 év alatt egyszeri bizánci követjárásról és egy alkalommal történt írásbeli jelentésadásról, hanem azt kell(ene) feltételeznünk, hogy a 830-as és a 890-es évek között több nemzedék képviselői írtak követjelentést a magyarokról. Ennek azonban több körülmény ellentmondani látszik. Bárhogy csűrjük-csavarjuk a dolgot, Bizánc a 38. fejezetből mindenképpen hiányzik. Ha egyszeri a követjárás, ez még könnyebben magyarázható, mintha rendszeresen ismétlődő. Nehezen hihető ugyanis, hogy a bizánci követeket minden más érdekelte volna a magyarokkal kapcsolatban, kivéve azt, hogy mi a magyarok viszonya Bizánchoz. Kivált akkor feltűnő ez, ha elhisszük Kapitánffynak – és ezt készséggel meg tesszük –, hogy a 9. században a bizánci diplomácia pontosan úgy figyelt a központi helyet elfoglaló magyarok minden rezdülésére, mint a 10. században a magyarok helyére lépő besenyőkére. Mivel ennek a magyarok iránti kitüntetett bizánci figyelemnek éppen a magyar–bizánci kapcsolatok alakulása terén a DAI 38. fejezetében az égvilágon semmi nyoma nincs, aligha meglepő kimondani: a 38. fejezet anyaga Bizánctól független információk sora. Ugyanakkor a 38. fejezetben sajátos belső kronológiai rend határozott körvonalai rajzolódnak ki.

2. Ezek a következő időmeghatározások szerint rendeződnek el. **a) régen:** a Kazáriához közeli Levedia megszerzése; **b) abban az időben:** nevük *savartoi asphaloi* volt; **c) három esztendeig:** együtt lakás a kazárokkal; **d) kevés idő múltával:** a kagáni ajánlat Levedi fejedelemmé tételére; **e) néhány év múlva:** a besenyők támadása a magyarok ellen (895-ben). E kronológiai rendben két mozzanat feltűnő: annak megkomponáltsága, illetve erősen a 9. századi magyar történelem főbb csomópontjaihoz való igazodása. Ennek a történetnek a megalkotója pontosan tisztában volt az események egymásra következése szigorú logikájával, ugyanakkor a belső átélő csalhatatlan biztonságával választotta ki a sorsfordító csomópontokat (Levedia megszerzése, a kazár kapcsolat, Etelköz elfoglalása, azaz

a kagáni ajánlat, végül pedig Etelköz elvesztése). Erre akár egy, akár több bizánci követ képtelen lett volna, így csakis magyar alkotóra gondolhatunk.

3. Hogy a 38. fejezet egy szövegből készült, filológiailag is igazolható. Moravcsik Gyula figyelt fel arra, hogy az *ἰστέον ὅτι* vagy *ὅτι* minden esetben új írott forrást, illetve szóbeli közlést vezet be.⁷ A 38. fejezet *ὅτι*-val kezdődik, és a folyamatos elbeszélést hasonló szócska sehol sem szakítja meg. Mindössze a 38. fejezet utolsó mondatában fordul elő újra a *ὅτι*, ahol a szöveg a besenyő föld folyóinak ismertetésére tér át, de itt tartalmi szempont is mutatja, hogy ez a korábbiaktól eltérő információn alapul. Így Deér József joggal mondhatta: „A 38. fejezet magyar történeti elbeszélése már ezért is egyetlen informátorra utal”.⁸ Elvileg ez az információ ugyan lehetne 9. századi bizánci követjelentés is, de ezt már a fenti megfontolások egyike-másika biztosan kizárja, és a következő két szempont is határozottan ellene mond.

4. A 38. fejezet és az orhoni türk feliratok kapcsolatának kérdésében a kezdeményező lépéseket már a korábbi szakirodalom (Deér József, Szűcs Jenő) megtette. A közelmúltig nem figyelt fel azonban arra, hogy mélyreható szemléletbeli rokonság figyelhető meg a két szöveg között, és ebben voltaképpen a nomád hatalomgyakorlás hasonló módozatai tükröződnek. Az orhoni feliratokban ennek első szintjét a bégek (nemzetségek) és a nép jelenti, ami nemzetségi-törzsi berendezkedést jelöl, ahol hiányzik a saját főnök (kagán, fejedelem) és a saját uralmi szervezet (*el*, birodalom). A magyarok esetében ennek az állapotnak a 38. fejezetben az felel meg, hogy a magyarok népének nem voltak fejedelmei, csak vajdái (azaz törzsfői). A minőségileg új szakasz akkor kezdődik, amikor a népnek saját kagánja (fejedelem) és ezáltal saját birodalma (nomádállama) lett. A magyarok akkor jutottak ebbe a helyzetbe, amikor a kazárok szokása és törvénye szerint Árpádot (a valóságban Álmost) pajzsra emelvén fejedelemmé tették. (Hogy a nomád birodalmak vezetői alávett népek főnökeit megajándékozhatták a kagáni címmel, azt az orhoni feliratok jól mutatják: „Barsz bégnek kagán címet adtunk, s neki adtuk kisebbik hűgunkat, a hercegnőt” – szól Kül Tegin nevében a szöveg.)⁹ A 38. fejezet ennek a nomád államfejlődési tendenciának megfelelően beszél Levedi és Árpád (vagyis a kis hatalmú törzsszövetségi vezető és a nagy hatalmat kezében összpontosító fejedelem) korszakáról. Márpedig erről csak olyasvalaki szólhatott, akinek pontos, belső átélésből fakadó ismeretei voltak. Ez nem lehetett egy vagy több bizánci követ, hanem az első narratíva csakis magyar közegben születhetett meg.

⁷ Gyula Moravcsik: Byzantinoturcica. I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvolker. Berlin 1983.³ 363.

⁸ Deér József: A IX. századi magyar történet időrendjéhez. Századok 79–80 (1945–1946) 11–12.

⁹ A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Sajtó alá rendezte Györffy György. Nemzeti Könyvtár. Történelem. Budapest 1986.³ 63.

Néhány generáció elmúltával a történet – noha alapja változatlan maradt – elindult a folklorizáció útján, az egész nép közkincsévé, történeti tudata részévé vált.¹⁰

5. A közelmúltban az orhoni feliratok egyes török, illetve a 38. fejezet egyes görög szavait és kifejezéseit Zimonyi István összevetette. A katonai szolgálattal, a nomád fejedelem jellemző tulajdonságaival (bölcsség, bátorság, érdem) és a törvénnyel kapcsolatos fogalmak nyelvi kifejezései a legteljesebb megfelelést mutatták, a párhuzamba állított kifejezések mögött ugyanaz a (türk–kazár típusú) intézményrendszer állt, vagyis „a magyarság előkelői még a 10. század közepén is ebben a kategóriarendszerben gondolkodhattak”.¹¹ Amennyiben egy (vagy több) 9. századi bizánci követet tekintenénk a 38. fejezet érdemi szerzőjének, a nomád uralmi viszonyok mély ismeretéről tanúskodó nyelvi kifejezések magyarázat nélkül maradnának.

A fentebb elmondottak tükrében a 38. fejezet magva magyar talajból való, Kapitánffy Istvánnak egy 9. századi görög előképre visszamenő feltevése nem bizonyult helytállónak. Annak megállapítására, hogy egészen pontosan mit mondhattak a magyar informátorok, nincs mód, de még arra sem, hogy ezt milyen formában tették. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a DAI végső szövegét egyfajta stiláris egységesítés után kapta. Elég, ha arra utalok, hogy meglepően sűrűn alkalmazza a szöveg az *oratio recta*-t, amire a 38. fejezetben is rálelünk. A teljes szövegben összesen 20 fejezetben (a 38.-on kívül a 8., 13., 14., 19., 21., 25–29., 41–43., 45., 46., 49–51. és az 53. *caput*-ban) bukkanunk ilyenre. Ugyancsak egységesítésre mutat a különféle eredetű szövegegységek nyelvtani eszközökkel való elkülönítése. Nem állítható az sem, hogy a 38. fejezet minden egyes mondata csak és kizárólag magyar forrásból származna. Könnyen lehet, hogy pl. a Khidmas és a Khingilus folyók neve hajdani 9. századi, a magyarokhoz irányuló bizánci követjárásoknak a levéltári feljegyzésekben megörzött emléke. Végül a legcsekélyebb mértékben sem mondhatjuk, hogy a 38. fejezet korszerűtlen lenne a DAI-n belül, és napi politikai aktualitásának hiányával tűnne ki, hiszen éppen elég ehhez hasonló, ún. történeti érdekű helyet találunk a szövegben, a legfeltűnőbb ezek sorában a régi arab viszonyok, Mohamed és utódai beható ismertetése.

A 38. fejezet alkalmasint talán nagyobb hitelt élvezne, ha valóban elfogulatlan 9. századi bizánci követ(ek) tudósításaira menne vissza. Ilyennek a feltételezésére azonban nincs mód. A 38. fejezet továbbra is meg kell maradjon annak, aminek az utóbbi évtizedekben itthon és külföldön egyaránt minősítették: 10. század közepi magyar informátorok által közvetített híranyag gyűjtőmedencéjének. E

¹⁰ Kristó Gyula: A magyar állam megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 8. Szeged 1995. 115–117.

¹¹ Zimonyi István: Constantinus Porphyrogenitus *De administrando imperio* magyar fejezetének török háttéréről. In: Studia varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Makk Ferenc–Tar Ibolya–Wojtilla Gyula. Szeged 1998. 159–166.

magyar eredetű tudósítások legtöbbjének hitelét az 1970-es évek második felében a kutatók – többnyire indokolatlanul – kétségbe vonták.¹² Az azóta eltelt évtizedek kutatásai sokat visszapereltek az indokolatlan elmarasztalásokból, de kétségtelen, hogy a 38. fejezet soha nem lesz minden ellentmondástól mentesen, mindenki által egyforma módon értelmezhető szöveg. Nem is lehet, hiszen hosszú úton, többszörös áttétel révén jutott a DAI-ba. Már a 9. század óta alakult a szüzsé, olykor a természetes feledés, olykor a múltat átírní igyekvő szándék változtatott rajta. A hitelesség legfontosabb pecsétjét azonban mégis éppen ez jelenti: ellentmondásai, botlásai és torzításai ellenére is sok elemében magán viseli annak a 9–10. századnak a viszonyait, amelyet tükröz és megtestesít, és ezt helyenként oly mély belső igazságtartalommal jeleníti meg, amire csak belső keletkezésű forrás lehet képes.

¹² Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Elvek és utak.* Budapest 1980. 25.

On the source of chapter 38 of „De Administrando Imperio”

Almost a decade ago István Kapitánffy published his theory that the source of chapter 38 of the DAI, which chapter deals with the Hungarian history of the 9th century, goes back to the reports of Byzantine legates. The author of this study, analyzing the DAI, refutes this theory, proving that the elements of this chapter came from Hungarian roots, especially from the middle of the 10th century.